

AZERBAJCAN BAYATILARINDA
ARAZ NEHRİNİN YERİ

Habib İDRİSİ

Araz Çayı Doğu Anadolu'nun güzey bolumundan kaynaklarını, bir çok kollara bölünen, Türkiye Kafkasya ve İran Kafkasya hudutları boyunca aktıktan sonra Hazar denizine tokulen bir İrmaktır. Butun uzunluğu 1059 krrVdır.

Türkiye erazısmdaki uzunluğu ise 548 km'dır. Araz Bingöl dağlarınin güzey doğu yamaçlarından ve Erzurum'un güneyindeki yüksek dağlardan bir çok kollar alır, dar vadilerden geçtiklan sonra Peşinler ovasına iner. Daha ileride Peşin çayının alır ve bir İrmak görünüşü kazanir. 150 m uzunluğundaki Çoban dede köprüsünü geçtiktan sonra Zivin çayını alır; sonra boğazlara girer, yer yer küçük düzlüklerden geçer, kuvvetli Arpa çayını aıldıktan sonra tam bir İrmak gornuşu alır ve 150 km yaktn bölümünde Türkiye ile Rusiyye arasında hudut teşkil eder. Arazla birlaşen Arpa çayıda 174 km bölgesinden yığılan birkaç koldan teşkil olunur. Kars çayı, Çıldır goiu ayağı bunların başlıcalarıdır. Bu iki çay birleşerek Arpa çayına tokulur. Buradan sonra Arpa çayı adı ile Türkiye, Rusiyye hudutları boyunca Araz kavşağına kadar uzanır.

Araz Arpa çayını aldıktan sonra guclu bir İrmak olarak orta Araz ovalarında (Türkiyedaki bolumu İğdır ovası) yayılarak akar. Bu çevrede Araz muhum bir kol karışmaz. Araz çayı bu hudtlardan çıktıktan sonra İran - Rusuyye hudularma uzanır. Doğu Bayzıd ovasından geçen ve Ağrı eteyideki şeyhli batakları sularını bu çay, buralarda artık sarı su adı tle geçer ve Irana girer, burada buna zengibar çayı denir. Araz kuçukAğrı dağından sonra İran hududlarında. şehirleri, kendler paramparça ederek yürekleri sızlatan bir şekilde, insanları bir birinden ayırmağa başlar.

Bu acımasız ayrılık kaçır döneminde birinci sefer Azerbaycan'ın Garabağ mahalında olan gulustan mıntikasında 1813 cı yılda bağlanan gulustan antlaşması uzre, KARABAĞ, SEKİ, ŞİRVAN, GENGE, DERBENT, GUBA, BAKIJALIŞ, ŞAMAMI, ASTARA ve ikinci seferde, Türkmen çay antlaşma-

sına göre (Türkmen çay, Azerbaycan iyaletinde germ arud şehrinde bir Türkmen çayı, aslında, yanındaki kendin bulunduğu ve kendisi ile sarab arasındaki çiçekli dağı keçidinden indiği çayın adıdır.), 22 - 10 Şubat 1828 tarihlerinde Rusiye ile İran arasında yayılan antlaşmada da, bu siyasi vesika ile tezar Rusyası , IREVAN , NEHCIVAN, ORDUBAT, CULFA hanlıklarını da kendi zorbalıkla aldıkları torpaklara ilhak etmiştir.

Buna göre Rusya İran arsındaki 1828 senesinde huduf -küçük Ağrı - Hezer denizi tayin olunmuştur. Beleklikle ilk olarak Irevan ve etrafını ve sonra Nehcivan ovasında şah tahti ve etrafı, cenupda ve Nehcivan ve onun civarları şumalda, sonra Araz, culfani iki kısme bölür, yarisi yukarıda ve yarısında aşağı başta kalir. Yinede Hezere taraf cereyanını sürdürerek orudubada yakınlaşir ve ordubad ve civan üst tarafta ve onun etrafındaki kendler (Afşar, marazat, siyari yukarı iri ve aşağı iri) de aşağı tarafta kalirlar .Böylece insanlari ve yüreklen parçalaya parçalaya yoluna devam eder. Araz huda aferin, muan ovasını da ikiye boldükten sonra yukarıda kur çayı ile birleşip hazar denizine tokuler ve ureklerin yarisi bu tayda ve yarisi o tayda kalir, Araz Nehcivandan geçende durudur. Kara dağlarından akıb gelenhe suyun kırmızıya, kan rengine çaian götür çayı ona goşulur.....uzun müddet sulan karışmaz. Araz iki renkli akır, bir sahili duru, bir sahili bulanık, kırmızı, hayli aşağıda nihayet iki su kavuşur bulanık durunu usteleyir ve Arazın kırmızımtıl rengi yaranır.Araz akır..... Araz kayaların dar mengenesinden çıkıb geniş vadiye yayilir. Karabağ dağlarının , pille, pille enib Araza kavuştuğu yerde, cebrailerazisinde birbirinden 200 - 250 metre aralıda, iki eski korpu var, cenubla, şumali birleştiren { huda aferin köprüsü) ve (sinik korpu) ..... yeryüzünde birce nefer Azerbaycanlı tapmak olmazkı, bu korpulare sakıt bakabilisin, en dolu ruhlusu da en soyuk kanlisida burada sekenib dayanacak, içinden ne ise bir sizilti keçecek.

GÖresen. dünyada ikinci bir çay tapılar mı ki. Araz kadar murekkeb ve factalı talii olsun?Araz kader dilden dile duşsun, Araz kader şiir ve manrı mevzusuna çevrilsin, Araz kader ittiham edilsin, umukusu hedefine donsun nifretle damga

lansın ve .... araz kader sevilsin Sarnakta dönen, arada kalan her iki taraf uçun îokunmaz olan çaylar bir değil, iki değil, lakin yad halklar arasında tabii şedde dönmekle bir halkın koksunu parçalayıb geçmeye aymleşdirmek olmaz, araz.... araz Azerbaycan'ın şah damarlarından biri, min illerle bitöv bir halkın sevinç ve bereket menbei olmuş çay indi serhatî ayrılıktı, göz yaşidi.....

Bir vaktlar sevilen, ezizlenen araz, yavaş yavaş ayrılığa bais olan arayla hicran salan bir günahkar adı kazanıb.

Araza gemi geldi
Sanadım hamı geldi
Evin yıkılsın felek
Ayrılık demi geldi.

Ruhumuzda, şiiirimizde, taliimizde, araz derdi deyilen bir derd yaranı yaranıb, kök atıb yayılıb, daş olub milyonlarla Azerbaycanlının yüreğinden asilip.

Araz Bakı kimi, Tebriz kimi, Erdebil kimi, Seki, Şirvan, Gence kimi, uşaklığıma, ilk hatirelerime, ilk arzulanma , yoldaş olan bir sözdür. Yurdumuzun her yerinde deyilen bir söz vardır:

Araz suyudur - yunguidur - , bulanık olmasına bakmayın, buyurun bir içim için, min derde dermandır. •

Araz boyu, duzenliyen, Arazbasarın, bitip tukenmiyen bir hikayeti var. Haradan başlıyasan, güzel tabiatından mı, mert oğullarından mı? Yoksa üstünü ot, addim sesine hasrat kalan korpulerinden mı?

Araz araz, han araz
Dağlardan akan, araz
Gardaştan ayrı saldın,
Evırm yıkan, araz

Araz, Azerbaycan'ın her dağından, her şehrından, her kendından, ve her bir Azerbaycanlının ureğinden akır.

Arazı ayırdılar
Kan ile doyardular
Men sizden ayrılmazdım
Zulm ile ayırdılar.

Ezizim, arka bađla Arazı
arka bađla Namerdden
kardaş olmaz Merdlere
arka bađla

Akdi gan
Yar yüzünden akdi kan
Araz çepere döndü
Su yerine akdi gan.

Bayatılarda halkımızın canlı tarihi hekk olunmuşdur. Adet ve annelerimizin ayrı ayrı yüz yıllıkların, tarihi hadiselerin bayatılarda silinmez izları kalmıştır.

Dünya tarihlerinde arazın aks sadası onun yeri ile mukayisede çok, çok büyüktür, bu çayın üstünden kimler atlamayıb seyyahlar, düşmen orduları, bütün haklar ve milletler. Dünyanın ana yollarından biri halkların ebedi köçaköç ve hareket yolu dünya medeniyatının şarkdan, garba,doğudan, batıya batıdan doğuya geçit yolu.

Araz senden kim keçti
Kim geç kaldı, kim keçti
Sen gel gezavet eyte
Hansı günün hoş geçti.

Arazı dost da geçib, düşmen de bu yüz ilde ise onun üstünden atlayan yollarında talii daha geribedir.

Azerbaycan toprağının hasrat ve intizar mutivleri, Tebriz ve Bakı yukarı ve aşağıdaki şehirler ve kendlerle bağlı, Araz çayı ile alakedar yaranan bayatılanımız, halk poeziyasında hususi merhele teşkil edir. Bu bayatılarda keder umumileşerek büyük bir diyarin, öz varlığını bütün mesuliyeti ile derk eden bir milletin derdine çevrilmiştir.

Tebriz ve Araz sözleri ile başlanan bayatiarda millik keder, hasret mutivleri ne kadar yürek dağlıyan, ağır gem yükü ile dolu olsada, onlar da aynı zamanda geleceye büyük ümit ve inam hissi yaşayir.

Azerbaycan halkı ayrılık yollarında açıla sığmaz azap ve işkenceler çekmişdirier. Azerbaycan'ın nece nece büyük sanat ustaları da bu köç yollarında doğulmuş, ataya varanda

anani itirmiş. anaya varanda atasiz kalmişiar. Analar, balalah-
nin ve balalar ise ata ana hasratlarını ayrılık ve hasratlı
günlerinde içlerinden çıkan dumanlı ah ve kederleri! ile böyle
terennüm etmişler.

Araza saldım testi Testimi
daşlar deşit Anama
habar olsun Ağ günüm
kara geçdi

Araz dibin derindir Suyun
buzdan serindir Ata. ana.
ezizdir Bala candan şirindir

Araz daşanda biler Kür
de çoşanda biler Bala
ana kadrini Ayrı
düşende biler

Araz çıkmaz huşumdan
Derdi çoktur yaşından Yazan
oğul gerektir Neler geçib
başimdan

Araz aşanda meler Kür
kavuşanda meler Anlar
balasından Ayrı düşende
meler

Sırf arazin yüzünden , kardaş bacıdan ve bacılar
kardaşlarından ayrı duşubdur.

Araz araz can araz Sultan
araz, han araz
Kardaştan, ayrı salıb Ne
edirsən, kan araz

Araz gırağındayam Çeşmi
çırağındayam Kardaş toyun
başlayıb Aşık
sorağmdayam

Araz araz han araz
Gel eyleme, kan araz
Kardaş deryada kaldı
Ne ahirsan. yan araz

Bunlarla yanaşı, yar, yarından uzaklaşınca ve araz bu iki yureyin ortasına bir büyük man, yaradınca, yanan yüreklerin alevlen semaye kalkir ve yaralı ve niskilli muîvier meydana getirilir.

Araz araz, han araz
Sultan araz, han araz
Çayın, çeşmen kurusun
Menim teki, yan araz

Aaraz degilern daşam Kür
degüem kaynasam Yar hasreti
çekmekten Mermere dönmüş
tasam

Arazda buz ağladı Yanda,
yaypuz ağladı Oğlan, o
tayda kaldı Bu tayda kız
kaldı

Araz kalmaz akrnahdan
Şimşek doymaz çahrnaktan
Gözlerime, kan damdı Yar
yoluna bakmakdan

Araz baştan bulanmaz
Geçer daştan bulanmaz
iki hasrat kavuşsa
Suyu yaştan bulanmaz

Azerbaycan haiki, bu uzun ayrılıktan sonra, çaresizlikten dertlerini kederlerini, ayrılığı, yürek sözlerini tamamen bildirmek için, araz nehrini suçlu taniyib ve onu mes ul tamyar ve şikayetlenirler.

Aman aman ayrilik
Olur yaman ayrilik
Eşidende başımdan
Kalkir duman ayriük

Ağ birçekli analar bu derd ve kederlerden sonra, başka bir çare bulmayı ve derde dözzen olurlar. Anam ozan olubdur Derde dözzen, oiubdur Haktan bağlanan dilim Erze yazan olubdur

Araz boy verendi
Boylasan, boy verendi
Hasretti doğma sese
Çağırsan hay verendi
Fırkada tökülen göz yaşlarını da buyle terennüm edilir.

Araz gelir daşının Suyu
kalkır başından Ezel,
dumduru idi Bulundı
gözyaşından

Burada, aşıkların derdleri coşur ve bir nişanlının nişanlisi bu tay veya, o tayda galib ve yürek sizlayir ve bu defdi bele anlatır.

Arazam küre bendem
Bulbulem güle bendem
Dindirme kan ağlarak
Bîr şirin dile bendem

Araz üste, buz üste
Kabab yanar köz üste
Koy meni öldürsünler Bir
ala göz kız üste

Bir bayatıda anaların yüreklen ayrılık ateşi ile y ani mas ı m çok bir acı şekilde bele dile getirir.

Araz, daşanda meler Kür
kavuşanda meler Bala.
öz anasından Ayrı
düşende meler

Bu derdlerden sonra, çaresiz kalan derdli halk, araza yalvarır, bıkı özyanna ve sevgilisına gavuşsun.

Araz, araz han araz Gel
eyleme kan araz Koy
gedım, yar gozleyir Nedir,
bu tuyan, araz

Araz araz can araz
Ne gedirsen yan araz
Sevgilim gemidedir
Gel eyleme kan araz

Bu sefer yarından heber almayınca arazı gargislayır,

Araz araz, han araz
Dağlardan akan araz
Yardan bir heber getir
Evimi yikan araz

Araz araz, han araz
Men sene, kurban araz
Zaman meni yandırdı
Sende alış. yan araz

Azerbaycan'ın mert oğlu, görkemli şairi ve kuvvetli yazarı
sabır Rustemhanlı ömür kitabında bele deyir :

Bir dostum zarafatla deyirdi, ey kaş arazın üstünden yol-
lar açıla her şeyi aîb cenuba gederdim. Orada bir kolun, bir
ağacın hukukçusu olmağada razıyam.

Menim de en büyük arzum ne vaktse, o tayda normal bir
iptidaii mekteb muellimliği işlemekdir.

Teke yollar açıla..... kaş yollar açıla

Bu kanlı kadalı tarih yaşamış ağ sakkal, gadım bir halkın
yüzellidokuz yıllık arzusudur.

Habib Idrisi Erzurum 1990